

PAPER DETAILS

TITLE: Yer Adi Olarak Bayburt

AUTHORS: Mutlu ADAK

PAGES: 559-573

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1570079>

Yer Adı Olarak Bayburt

Bayburt as Place Name

Dr. Mutlu ADAK *

Öz:

Araştırmamızda 1989’da Gümüşhane’den ayrılarak il olan, Doğu Karadeniz Bölümünde yer alan Bayburt ilinin adı, kökeni incelenecektir. Bu çalışma “X. – XV. Yüzyıllar Arasında Bayburt’un Tarihi Coğrafyası” isimli doktora tezimizden üretilmiştir. Çalışma, tarihi coğrafya ve tarih alanındadır.

Bayburt, Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz Bölümünde yer almaktadır. 1400 – 1700 m. Rakımlar arasında yer alan şehir, Karadeniz Bölgesinde yer almasına rağmen yükseltisi, yeryüzü şekilleri nedeniyle şiddetli karasal iklime sahiptir. İklim olarak Doğu Anadolu Bölgesinin özelliklerini taşımaktadır.

Bayburt şehrinin kuruluşu hakkında ve buraya yerleşimin ne şekilde ortaya çıktığına dair bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte su kaynaklarının bolluğu, dağlarla çevrili korunaklı bir yer olması, otlaklarının çokluğu ve av hayvanlarının bolluğu eskiçağlardan itibaren insanları buraya yerleşmek için cezbetmiştir. Bayburt ve çevresi tarih öncesinden itibaren sahip olduğu coğrafi ve doğal özellikleri ile birçok kavim ve milletin yerleşmek istediği, yerleşmek için savaş ve mücadeleler yaptığı bir yerdir. Trabzon-Tebriz arasında kavşak noktada olan bölgeye tarih öncesinden itibaren birçok millet, devlet ve kültür sahip olmuştur. Bu çeşitli kavim, millet ve devletlerin hâkimi-

* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AİİT Bölümü, Aydın, Türkiye, mutlu.adak@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3641-1840

yeti, ilin adının da değişik şekillerde olmasını sağlamıştır. Özellikle ortaçağdan itibaren Türk kültür ve devletlerinin bölgeye hakim olması ile günümüze kadar gelen adı bu çağda ortaya çıkmıştır.

Kaynaklara dayanarak Bayburt'taki yerleşim tarihini; Bayburt adının nereden geldiğini, yer isminin kimler tarafından verildiğini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Bayburt, Bayburt Adı, Bayburt'ta Yerleşim, Yer Adı.

Abstract:

In our research, the origin and the name of Bayburt that's located on East Black Sea region and which became a city in 1989 after being seperated from Gümüşhane, will be studied. This study is originated from our PhD thesis "Historical Geography of Bayburt between X. – XV. Centuries". This study is in the field of historical geography and history.

Bayburt is located on the Eastern Black Sea region of Black Sea region. With an altitude of 1400 – 1700 m., the city has extreme continental climate because of the land forms and elevation even though it's located on Black Sea region. The city has the characteristics of the Eastern Anatolia region.

There is no information to the construction of the city and how settlement appeared in the first place. However, the water resources, a sheltered place surrounded by mountains, pastures and prey animals attracted people to settle there starting from ancient times. From prehistoric times, Bayburt and its surroundings, with its geographical and natural characteristics, is considered as a place for many people and tribes to settle and to fight for. Located at a junction between Trabzon – Tebriz, from prehistoric times, many nations, countries and cultures had power over the city. The sovereignty of these various tribes, nations and countries caused many changes to the city's name. In particular, the name of the city that came until today, appeared on this age with the dominance of Turkish culture and nations over the area.

Based on the sources, we will try to determine the history of settlement, from where the name Bayburt comes from and who named the city.

Key Words: Bayburt, Bayburt name, Placement in Bayburt, place name (topony)

Giriş:

Toponomi; bir yerleşim merkezine verilen isimleri inceleyen bilime verilen addır. (Orcan, 1984: 55) Yer adı araştırmalarından o ülkenin tarihine, diline, yerleşim geçmişi ve etnik yapısına dair önemli bilgiler edinilir. (Güner - Ertürk, 2004: 39 -62)

İnsanoğlu çeşitli etkenleri göz önüne alarak yerleştiği yere/yerlere farklı isimler vermiştir. Coğrafi etkenler; doğa olayları; oymak, boy isimleri; dini faktörler yer adı vermede en önemli etkenler olmuşlardır.(Adak - Emir, 2011: 12.)

Türkler, tarih öncesi devirlerden başlamak üzere çevrelerindeki arazileri isimlendirip, dağlara, ovalara, nehirlerle, yaylalara, göllere, geçitlere, köy ve kentlere isimler vermişlerdir.(Eröz, 1984: 43) Zeki Velidi Togan'a göre;

"...Bu madde Türk tarihi bakımından çok ehemmiyetlidir. Çünkü Türk milleti dünyanın her tarafına nerede olursa olsun oturduğu yerin her köşesine, her küçük tepesine, çeşmesine, hatta step yerlerinde hudud gösterilmesi zor biri diğerine benzer küçük arazi parçalarına bile isim vermiştir." (Togan, 1969: 63-64)

Bu konuda gerçekten Türk milleti çevresinde yaşadığı çevreye isim verirken çok cömert davranmış ve yaşadığı alanın her yerini farklı şekillerde isimlendirmiştir.¹

Yerleşilen yerin Türk kültürü incelendiğinde kendisiyle özdeşleştiğini görülmektedir. Bu nedenle Türk tarihinde ve kültüründe Türkler için vatan kutsaldır, sahipliği bildirir. Türk vataniyle bütünleşmiştir, ayrılamaz. Türkler için, vatana, sahip olduğu, oturduğu yere isim verme de kutsaldır. Bu konuda Emin Baydil güzel bir yorumda bulunmaktadır;

"Bir coğrafyanın her bir santimetre karesine gösterilen ihtimam ile coğrafya kutsal bir mahiyet arz eder ve vatanlaşır. İnsan ve insanın üzerinde yaşadığı toprak ne kadar iç içe girerlerse, yani hemhal olurlarsa, insan da toprak da anlam kazanır. Bu takdirde, toprak vatan ve insan da millet olur." (Baydil, 2007: 675)

Türkler yer adı vermede daha çok boy-oymak isimlerini ve coğrafi etkenleri ön planda tutmuşlar(Yediyıldız,1984: 27-28); yerleştikleri, yurt edindikleri yerlere daha çok oba-boy-oymak isimlerini vermişlerdir.

Bayburt Şehrinin Kuruluşu:

Bayburt şehrinin kuruluş tarihi ve buraya yerleşimin ne şekilde ortaya çıktığına dair bilinen bir kayıt ve belge bulunmamaktadır. Bununla birlikte su kaynaklarının bolluğu, dağlarla çevrili korunaklı bir yer olması, ormanlık alanlarının çokluğu ve av hayvanlarının bolluğu eskiçağlardan itibaren insanları buraya yerleşmek için cezbetmiştir.(Ünsal, 2006: 197) Kuzey Anadolu'nun iskân tarihiyle yaşıt yol şebekesi üzerinde yer alan ve stratejik bir konuma sahip bulunan Bayburt ve çevresi M.Ö. IV. Bin sonlarından itibaren coğrafi tanımla Karaz; etnik tanımla Hurri Kültürü sahası içine girmiştir.(Pehlivan, 1994: 327)

M.Ö. IV Binli yıllara kadar yerleşim geçmişine sahip Bayburt şehrinin ismi, geçirdiği iskân çeşitliliğine göre tarihi kayıtlarda farklı şekillerde geçmektedir. Şehrin

¹ Bu bağlamda Türkiye'de yerleşim birimleri adlandırılırken meyve adlarına sıkça başvurulmuştur. Örnek bir çalışma için Bakınız; Serkan Şen,(2008) "Türkiye'de Meyvelerden Yararlanılarak Verilmiş Yer Adları", Turkish Studies, Volume 3/5 Fall, 401-419.

bulunduğu bölgeden ilk bahseden belge Hitit kaynaklarıdır. Bayburt, Ülkemizdeki ilk yazılı belgeler olan Hitit kaynaklarında Azzi Ülkesi içerisinde yer almaktaydı.(Bayburt Valiliği, 2000: 9)

Bayburt Adı:

Sagona'nın Strabon'a dayanarak verdiği bilgiye göre Bayburt'un adı M.Ö. I- II. Yüzyıllarda Symbace olarak geçmektedir. (Sagona – Sagona, 2004) Ksenophon'un Anabasis (Onbinlerin Dönüşü) adlı eserinde Onbinlerin dönüşü sırasında Bayburt çevresinden geçtikleri; Doğu Anadolu'da rastladıkları ilk zengin ve kalabalık şehir olarak buradaki Gymnias şehri açıklanmaktadır.(Ksenophon, 1998: 139) Zengin ve kalabalık Gymnias şehrinin Bayburt olduğu hususunda araştırmacılar arasında ittifak vardır; ancak bazı araştırmacılar Gymnias şehrinin Bayburt'un kuzeyinde ilçesi olan Aydıntepe olduğunu iddia etmektedir. (Bilgin, 2002: 16-17) Bu şekilde tarihte ilk olarak Gymnias şeklinde adı zikredilen Bayburt'un daha sonraki kayıtlarda geçen isimleri günümüzdeki şekline benzer niteliktedir.

Bizans tarihçisi E. Honigmann, Bayburt'u Trabzon'un merkezi olduğu Khaldia temasını oluşturan 7 piskoposluktan biri olarak belirtir (Honigmann, 1970: 51) ve kendisi eserinde Baberd şeklinde şehrin ismini vermektedir. (Honigmann, 1970: 179)

Ermeni tarihçilerinden olan Khorenli Moses'in (M.S. V. YY) eserinde Bayberd şeklinde şehrin ismi geçmektedir.(Miroğlu, 1975: 9) Şehrin adı Ortaçağ Ermeni kaynaklarında Payberd; Bizans kaynaklarında Payper, Baberd, Paypert şeklinde geçmektedir. (Miroğlu, 1992: 226)

Bilge Umar eserinde, Bizans kaynaklarında Baberd şeklinde geçen şehrin isminin anlamını yorumlarken iddia edildiğinin aksine Ermeni dilindeki eski biçimini ve kökenini ve anlamını saptayamadığını belirtmekte ve Ermenice "Kale, hisar" anlamına gelen "Pert" kelimesinden şehrin isminin türetildiğine kuşkuyla bakmaktadır. (Umar, 1991: 146) Belirtmeliyiz ki Bayburt tarihi incelendiğinde bu bölgede Ermeniler azınlık olarak bulunduyorsa da hiçbir zaman hâkim nüfusa sahip olmamışlar ve devlet kurmamışlardır. Bu nedenle bu düşük ihtimal olarak kalmaktadır. Aksine araştırma sahasının tarihi incelendiğinde Türkler'in Milattan önceki asırlardan itibaren bölgeye yerleştikleri (Kimmerler, İskitler, Bulgarlar) ve bölgedeki dağlara, nehirlerle isimler verdikleri tarihi belge ve kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Bölgedeki Türk varlığından hareketle bazı tarihçiler Bayburt şehrinin adının Orta Asya kökenli olduğunu iddia etmektedirler. Bunlardan F. Kırzioğlu M.Ö. yıllarda Orta Asya'da Doğu Türkistan'da bu ismin kullanıldığını belirtmektedir.(Kırzioğlu, 1992: 196) Orta Asya'da yaşayan Usunlar'ın ve Doğu Türkistan'daki Küça ahalisinin hükümdarlarının lakabı "Bay" idi.(Togan, 1970: 29) Kırzioğlu, Dede Korkut Oğuznamelerinden Eski Urartu (Yukarı Eller) bölgesinde "Pay/Bay " adlı bir Türk boyunun varlığını ve bu bölgede coğrafi yer adlarını buna kanıt olarak göstermektedir. Bu yer isimleri şunlardır: Bayburt, Bay-hisarı (Hakkâri'de Bay Köyünde), Pay Kalesi'ni (Hakkâri'nin Şemdinli ilçesinde).(Kırzioğlu, 1992: 196)

Bayburt adının kökenindeki "Bay" isminin Orta Asya ve Türk kökenli olduğunu gösteren önemli bir belgeyi de Tuncer Baykara vermektedir. Bu eser, XVIII. yüzyılda kaleme alınan Çince olan "Çin İmparatorunun Emriyle Hazırlanmış Birleşik Diller

Lugati” birçok ciltten oluşan bir sözlüktür.(Baykara, 2007: 196) Tuncer Baykara Çinli bir Profesör ile bu eserin belli kısımlarını Türkçe’ye çevirmiştir. Bu sözlükte hangi ismin hangi dilden olduğu da verilmektedir. Tuncer Baykara bu eserde çevirdiği isimlerin başında Barköl ve Bay gelmektedir; “Bay (Uygurca): Zengin manasındadır. Orada oturan halkın çoğu zengin ve hayvanları çoktur. Han devrinde Küça ülkesi toprağıdır.” (Baykara, 2007: 196) Tuncer Baykara’nın incelediği XVIII. Yüzyıla ait bu Çince Lügat de “Bay” isminin eski çağlardan beri Türkler tarafından zengin anlamında kullanıldığını göstermektedir. Evliya Çelebi de biraz sonra bahsedileceği gibi Bay (zengin) anlamında bölgenin zenginliğinden hareketle Akkoyunlular’ın bu ismi verdiğini belirtmektedir.

Bayburt’un ilk hecesi “Bay” hakkında bu açıklamaları yaptıktan sonra, kentin adının son hecesi hakkında kaynakları incelediğimizde birtakım tespitler yapmak mümkün olmaktadır. Kaşgarlı Mahmûd, Dîvânü Lugâti’t Türk adlı çalışmasında bay: zengin anlamında, bart: su içilen çömlek, anlamında (Kaşgarlı Mahmûd, 2005: 174); bert: köleden alınan vergi(Kaşgarlı Mahmûd, 2005: 184) olarak geçmektedir. Son hecesi düşünüldüğünde ilk ve son hecenin anlamlı bir bütün oluşturmadığı görülmektedir.

Bunlardan başka yine yer isimlerinden Bayburt ve çevresine yerleşen diğer Türk topluluğunun da Bulgarlar olduğunu görmekteyiz. I. Arşak zamanında (M.Ö. 127-114) zamanında Kafkaslardaki yurtlarında karışıklık çıkan Bulgarlar buradan göç ederek Çoruh boylarına gelip Gol’un adında (Bayburt Ovası?) çok verimli bir ovaya yerleştiler.(Kırzioğlu, 1992: 36) Bu bölgeye yerleşen Bulgarlar buradaki dağlara Balkar/Barkar/Barkhal ismini vermişler ve Fatih Sultan Mehmet Trabzon’u fethetmek için bu dağlardan geçmiştir. (Kırzioğlu, 1992: 36)² Günümüzde Kemer Dağı olan bu dağa Osmanlı tarihçilerinin kayıtlarında “Burhar” ve “Bulgar” diye geçmekteydi. (Kırzioğlu, 1984: 80-81) Bulgar Türkleri arasında Bayburt adlı oymakların olduğunu iddia eden tarihçilerin (Eröz, 1984: 46) de belirttiği gibi Türkler, yurt edindikleri yerlere Faruk Sümer’in ifadesiyle “el, boy ve oba adlarını tapu senetleri gibi yerleştikleri yerlere koymuşlardır”. (Sümer, 1992: 51) Bu düşünceden hareketle Bayburt oymağının bu yere/şehre kendi oymak isimlerini vermiş olması ve çevrede bu oymaktan dolayı bu şehre Bayburt isminin verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bayburt şehrinin Bizans İmparatoru Justinianus zamanında ismi kayıtlarda Baiberdon şeklinde geçmekte(Turan, 2004: 56) ve Baiberdon şeklindeki isminin Helen dilinde “Baiberd”lilerin Kenti” anlamına geldiği belirtilmektedir.(Umar, 1991: 148) Bu da Bayburt oymağının şehre ismini bırakması ihtimalini yükseltmektedir.

Ortaçağ Arap kaynaklarından Yâkut’un eserinde şehrin ismi Babirt şeklinde,(Turan, 1979: 366) Safiyyüddin Abdülmü’min el-Bağdadî (Ö.739-1338) tarafından kaleme alınan Merâsidü’l- İttılâ‘ adlı coğrafya eserinde, Bâbirt şeklinde(Gök,2014: 132) Kazvinî’nin eserinde Baburt şeklinde (Kazvinî,1919: 96), bölgede XIV. Yüzyıl başlarında yurt tutan Akkoyunlu kaynaklarında Papirt (Miroğlu, 1992: 226) ve Baybird (Tihranî, 1962: 48 ve 54) şeklinde geçmektedir. Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud adına 1291 senesinde Bayburt’ta basılan paralarda Baybirt (Galib, 1971: 92) olarak şehrin ismi geçmektedir. İlhanlı dönemindeki Anadolu’nun mali durumu ve vergi alınan yer-

² Trabzon Rum Devletinin tarihçisi Paneretos da bu dağdan bahsetmekte ve dağın adı eserinde Parhari/Parhar şeklinde geçmektedir, A.Hahanov, Panaret’in Trabzon Tarihi, (Çev.: E.Uzun), Trabzon 2004, 78.

leri belirten kaynaklardan biri olan Abdullah İbn Muhammed'in Kitab fi'l Hesab (Risale-i Felekiye) adlı eserde şehrin ismi Babert şeklinde geçmektedir. (Abdullah İbn Muhammed, 90/b – 93/b)

Bayburt adının son hecesi olan burt'un kökeni hakkında durmamız gerekmektedir. Ortaçağ'da X. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yoğun bir ticaretin başladığını görüyoruz. Ticari büyümenin en önemli sonuçlarından biri kente göçün ve kent nüfusunun artmasıdır. (Pirenne, 2010: 49-51) Ticaretin gelişmesi devam ettikçe yol kavşaklarında, nehir ağzlarına ve toprak eğiminin elverişli olduğu yerlerde de şehirler oluşmuştur. Ticaretin gelişerek örgütlenmeye başlaması, gezgin tüccarları sabit noktalara yerleşmeye zorlamıştır. Böyle yerlerde genellikle "katedral" ve "burg" denilen saldırı karşısında sığınabilecek korunaklı yerler bulunuyordu. Tüccarlar dinlenmek ve korunmak için kalelere ya da bir katedralin gölgesine sığınarlardı. Bu yerlerde toplanan tüccarların sayısı artınca bir "fauburg" ya da "burg dışı" (Kale dışı) da oluştu. Çok geçmeden "fauburg" "burg'un" kendisinden daha önemli oldu. Fauburg'da koruma arayan tüccarlar surlarla kasabalarını çevrelediler. (Huberman, 2003: 38; Pustu, 2006: 139,140) "Güvenlikli şehir/kale" anlamında Ortaçağ Avrupa'sında burg'ların sayısı hızla artmıştır. (Lüksemburg, Strasburg, Ausburg, Oldenburg, Hamburg, Brugge gibi) Almanya ve Saksonya'dan İskandinavya'ya kale ya da oturma alanı anlamında burgh ya da borough (Karakaş, 2001: 122) kullanılmaktaydı. Bu konuda güvenlik ihtiyacının önceliğinden bahseden tarihçi Henri Pirenne'nin tespiti de önemlidir;

"Açıkça beliren ilk gereksinim, ... savunma gereksinimiydi. Bu nedenle 9. yüzyılın başında her yerde kaleler yükselmişti. Çağdaş metinler bunlara çok çeşitli adlar vermektedir: castellum, castrum, urbs, municipium: bu adların en alışmış ve herhalde en teknik olanı, burgus sözcüğüdür. Aşağı imparatorluk latincesiden Almanca'ya geçen bu sözcük tüm modern dillerde korunmuştur: burg, borough, borgo." (Pirenne, 2010: 58)

Yine burt hecesi ile ilgili olarak, Türkçenin bazı kuzey lehçelerinde bizdeki "şehir" kelimesine karşılık olarak kala/kale kelimesi kullanılmaktadır.(Doğan, 2014) Bu esasen, batıdan Ruslara geçmişi olan "burg" kelimesinin karşılığıdır. Bu kelime şehir anlamına gelir; daha doğrusu etrafı surla çevrilmiş şehiri tanımlamaktadır. Şehir ahalisinin seçkinleri de çoğunlukla tüccar ve esnaftır. Bu "burg"un Arapça "burç"dan iktibas edilmiş olma ihtimali de belirtilmektedir (Doğan, 2014)

Yukarıdaki ayrıntılı izahlarla düşünüldüğünde Bayburt Ortaçağ'da ticaret yolları üzerinde kavşak noktası, ticaret şehriydi. Aynı zamanda yüksek korunaklı bir tepede kale şehriydi(Burg) ve kalenin eteklerinde şehrin yayılması ile yeni mahalleler ve ticaret merkezleri bulunmaktaydı(fauburg). Bu benzerlik Ortaçağ'ın Avrupa'sında hızla yayılan kale-kentler gibi aynı gereksinimlerin her yerde aynı sonuçları doğurduğunu kuşkuyla yer vermeyecek bir biçimde kanıtlamaktadır.(Pirenne, 2010: 59) Bu şekilde Bayburt adının da sağlam korunaklı kaleli şehir anlamında Ortaçağda, Bizanslılar tarafından kente isim olarak verildiği kuvvetli bir ihtimaldir. Ayrıca "Bay/Bai/Pay/Pai – burg" şeklindeki bu kentin ismi Türkçe'de kullanılan, telaffuz olarak çok benzer olan, Bayburt şeklinde Türk toplulukları tarafından kullanılmaya başlandığı düşünülebilir. Bay; zengin, yukarıda görüldüğü gibi Türkçe'de zengin anlamında kullanılan kelimedir. Burt; korunaklı şehir anlamında yabancı kökenli olan burg kelimesinden alınmış olabilir. Bu şekilde Bay; zengin; Burt; korunaklı şehir anlamında Bayburt ismi bu kente verilmiş olma ihtimali bulunmaktadır.

Anadolu Selçukluları dönemine ait bir tarihi takvimde (Turan, 2007: 80-81) bu şehrin ismi zikredilirken “Bayburd” şeklinde ifade edilmiştir. XIV. Yüzyıla ait bu kayıt da göstermektedir ki Bayburt şehri günümüzdeki ismini (d-t dönüşmesi hariç) XIII. ve XIV. yüzyıllardan itibaren taşımaktadır. Şehre Bayburt isminin verilmesi de X. - XI. yüzyıllara kadar indiği anlaşılmaktadır.

Doğu Anadolu ve Türk tarihinde önemli bir yeri olan Dede Korkut Oğuznameleri’nde de Bayburt kalesi zikredilmektedir. Bamsı Beyrek’in Bayburt hisarını ele geçirdiği kalenin ismi “Bayburt” şeklindedir. (Gökyay, 1976: 48, 50, 53, 54, 65) Dede Korkut hikâyelerinin XV. yüzyılda telif edildiğinden (Boratav, 1958: 39 ve 49) hareketle Bamsı Beyrek’in Bayburt Hisarında hapsedilmesi XIII. veya XIV. yüzyıllara denk gelmektedir. Bu da şehrin isminin bugünkü şeklinin kullanılmaya başlandığı XIII. yüzyılda olduğu tezimizi kuvvetlendirmektedir.

XIII. yüzyılda Bayburt’tan geçen ünlü seyyah Marco Polo bu şehrin zengin gümüş madenlerine sahip olduğunu belirterek şehrin adını Paipurth ve Baiburt şeklinde ifade etmiştir. (Komproff, 1953: 25) Buradaki şekli Türkçe’deki Bayburt telaffuzuna çok yakın, p ve i harflerini seyyahın kendi dilinde telaffuz ettiği düşünülürse aynı formda ifade edildiği görülmektedir.

XVII. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi folklor tarihimiz için önemli bir eser bırakmıştır. O pek çok yer adını kelime yapısına inerek incelemiştir. (Cunbur, 1984: 203) Seyahatnamesinde birçok yer isminin nereden geldiğini, kökenini iyi tahlil eder. Bu yönüyle Türk yer adları için önemli bir kaynaktır. Seyyahımız bazı yanlış açıklamalarına ve bazı efsanelere inanmasına rağmen çok önemli bir eser vermiştir. (Cunbur, 1984: 217) Evliya Çelebi Seyahatnamesinde:

“Akkoyunlular yaylağa çıkıp gezinirken Gümüşhane ovalarında kenz-i azim demek olan madenleri bulup “bay” oldukları için şehre de Bayburt dinmiş, sonra tahrif edilerek Bayburd dinmiştir.” (Evliya Çelebi, 1928: 344)

diyerek şehre bu ismin XIII. yüzyıl sonları, XIV. yüzyıl başlarında yerleşen Akkoyunluların verdiğini belirtir. Evliya Çelebi “Bay” kelimesini Kaşgarlı gibi zengin anlamına geldiğini belirtmiş ve “yurt” kelimesi ile birleşerek “zengin yurt” anlamında bu yere, Bayburt isminin verildiğini belirtmektedir.

“Bay” önceden de ifade ettiğimiz gibi Orta Asya kökenli Türkçe bir kelimedir. Anadolu’daki önemli tarihi kaynaklardan biri olan ve XI. yüzyılda yazılan (Akkaya, 1950:131) Dânişmend-nâme’de de Kaşgarlı’nın eserindeki gibi, “Bay” kelimesi geçmekte ulu, soylu, zengin anlamına gelmektedir. Bu da Evliya Çelebi’nin fikrini kuvvetlendirmektedir.

Bayburt adını ayrıca Türkler’de ve Moğollar’da şahıs ismi olarak görmekteyiz.³ (Gül, 2005, 196) Örneğin Anadolu Selçuklu Sultanı I. Rükneddin Süleyman Şah’ın (1075-1086) komutanlarından birinin adı Bayburt’tur. (Üçer - Koman, 1945: 46)

³ Muammer Gül, İslamiyet’i kabul eden Moğolların bazı yer adlarını şahıs ismi olarak aldığını belirlemekte Bayburt’u buna örnek olarak vermektedir; yazar Anadolu’daki bazı yer isimlerinin Moğolların şahıs isimlerinden geldiğini belirtmekte ve Mamak, Esenboğa gibi yer isimlerinin Moğol komutanlarına ait isimler olduğunu bildirmektedir.

Bunlardan başka Anadolu’da Karamanoğulları Beyliği zamanında Mehmet Bey’in komutanlarından birinin adı Bayburt Bey’di ve Mehmet Bey tarafından Karamanlı topraklarının bir kısmı bu beye yurt olarak verilmiştir(1277). (Karadeniz, 1997: 7)

Aynı zamanda Şikârî eserinde Bayburt İli’nden ve serdar Bayburt Bey’den bahsetmektedir.(Şikârî, 1940: 10,18,23,29,30,37,44,45,53,55,64 vd.) Şikârî eserinde Karamanoğlu’nun Ankara ve Konya arasındaki toprakları ikiye bölüp Turgut ve Bayburt beylere verdiğini ve bundan sonra bu toprakların Turgud ve “Bayburt İli” namıyla kaldığını belirtir, (Şikârî, 1940: 44-45) Adı geçen Bayburt Beyden adını almış olması muhtemel olan Konya Ereğli’deki İvriz suyu üzerindeki bir köprünün adı da Bayburtlu Köprüsü idi. (Konyalı, 1970: 741)

Son olarak belirtmek gerekir ki, toponomi alanında uzmanların da ifade ettiği gibi, Anadolu’daki yer isimleri XI. yüzyılda başlayan ve XII. yüzyılda belirginleşen bir biçimde Türkler tarafından vatan olarak feth edilerek Türkleştirilmiş ve Türkler Orta Asya’da kullandıkları isimleri Anadolu’da yurt tuttıkları bölgelere vermiş veya önceden kullanılan yer isimlerini kendi dil yapılarına uyarlamışlardır.(Tellioğlu, 2007: 60) Bu şekilde yukarıda açıkladığımız gibi XIII. yüzyıldan itibaren günümüzdeki ismiyle anılan⁴ Bayburt şehri Türklerin M.Ö. VII. Yüzyıldan itibaren önemli bir iskân yeri olup Türkler’in ismini verdiği bir Anadolu şehri olmuştur. Tarafımızdan yapılan doktora çalışmasında bu ildeki birçok yer isminin Türkler tarafından verildiği tespit edilmiştir⁵.

⁴ İsmet Miroğlu, Bayburt Sancağı adlı eserinde Bayburt şehrinin günümüzdeki şeklinin Osmanlı Döneminden itibaren kullanıldığını; H. Basri Karadeniz de yukarıda adı geçen makalesinde şehrin isminin son şeklinin XIV.-XV. Yüzyıllarda kullanılmaya başlandığını belirtmektedirler. Ancak yukarıda da ayrıntısıyla belirttiğimiz gibi bu kullanım XIII. yüzyıldan başlamıştır.

⁵ Bayburt ve çevresinin özellikle Türkler’in göçebe yaşamına uygun olduğu için yoğun bir Oğuz yerleşmelerine sahip olmuştur. Bakınız: Mutlu Adak, X. – XV. Yüzyıllar arasında Bayburt’un Tarihi Coğrafyası, Berikan Yayınları, Ankara 2016.

Sonuç:

Özetle, Bayburt şehri bulunduğu stratejik konum; coğrafi şartların uygunluğu (su kaynaklarının ve ovaların bolluğu) nedeniyle eski çağlardan itibaren insanlar tarafından yerleşilen bir şehir olmuştur. Belirtildiği gibi M.Ö. IV binli yıllara dayanan bu şehrin iskân tarihinde çok farklı etnik kimliğe ve kültüre sahip topluluklar bu şehre gelip yerleşmiştir. Bu farklılık şehrin ismine de yansımış ve iskân çeşitliliğine ve yerleşen topluluğa göre Bayburt şehri farklı isimler almıştır.

Atlı göçebe - Bozkır kültürüne uygun iklim ve doğası ile Bayburt şehrine M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Türk toplulukları yerleşmeye başlamış (Kimmerler, İskitler, Bulgarlar), Bayburt ve çevresine – Türklerin oba, boy, oymak isimlerini yerleştikleri yerlere isim olarak verme geleneğine göre – Türkçe kendi isimlerini vermişlerdir.

Tarihte ilk defa Symbace, Gymnias şekillerinde geçen şehrin ismi daha sonraları Baberd, Paypert, Baiberdon, Babirt, Baburt, Bayburd şeklinde tarihi kayıtlarda geçmiştir. Vardığımız sonuca göre şehrin ismi XIII. yüzyıldan itibaren bugünkü şekliyle ifade edilmeye başlanmıştır.

Şehrin isminin nereden geldiği, kökeni ve anlamı üzerine beş düşünce ağırlık kazanmaktadır. Bunlar:

a) Bulgarların Bayburt oymağı bu bölgeye yerleştiklerinde şehre kendi oymak isimlerini vermişlerdir ve yukarıda da ifade edildiği gibi Bay ismi Orta Asya kökenli Türkçe bir kelimedir.

b) Evliya Çelebi'nin ifade ettiği şekilde Akkoyunlular XIV. asırda bu şehre Türkçe ulu, zengin anlamına gelen "Bay" kelimesiyle yurt tuttukları buraya yurt kelimesini ekleyerek Bayburt ismini vermişlerdir.

c) Orta Asya'da önceden beri şahıs ismi olarak Türkler tarafından kullanılan bu isim, Türkler buraya yerleştiklerinde, X. , XI. Yüzyıllardan başlayarak, Baberd, Paypert şeklindeki şehrin ismini kendi dillerindeki şahıs ismine benzediği için "Bayburt" şeklinde ifade ede gelmişler ve şehrin ismi bu şekilde Bayburt olarak kalmıştır.

d) Avrupa'da Ortaçağ'da IX. ve X. Asırlarda yaygınlaşmaya başlayan "Burg"lar etrafı surla çevrilmiş şehir anlamında kullanılmıştır. Bay/Bai/Pay/Pai- burg şeklindeki bu Avrupa'daki kullanım Türkçe'de kullanılan, telaffuzuna çok benzeyen, Bayburt şeklinde Türk toplulukları tarafından bu şehre isim olarak verilmiştir.

e) Ermenice "Pert" (Kale, hisar anlamında) kelimesinden türetilerek şehrin ismine Bizans döneminde "Paypert" denilmiştir.

Bizce, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, e maddesi tarihi gerçekler ışığında Ermenilerin bu bölgede hâkim nüfusa sahip olmadıklarından ve devlet kurup egemenlik sürdürmediklerinden dolayı gerçeği yansıtmamaktadır.

Tespitimize göre şehir ismini, Türkçe şahıs ismi olan Bayburt'tan veya Bulgarların Bayburt oymağından almış olma ihtimali daha yüksektir. Anlamı tam olarak açıklayamayan Baberd, Paypert şeklinde Ortaçağ'da geçen şehrin ismi Türkler'in tarih öncesinden beri bu bölgeye yerleşip kendi isimlerini vermeye başlamasıyla Batı dillerinde ve kaynaklarında dillerdeki varyantlara, ses fonetiğine göre Bayburd(t) ismi Baberd,

Paypert, Babirt, Baiburt, Paipurth şeklinde ifade edilme olasılığı yüksektir. Bu da şehrin isminin Türkler tarafından verildiğini - Batı dillerinde günümüzde de Türkçe şehir isimlerinin farklı telaffuz edilip kayda farklı geçilmiş olma ihtimaliyle - Türkçe kökenli olduğu (Şahıs ismi veya Bay sözcüğünden türetildiğini) tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Kaynakça:

- Abdullah İbn Muhammed, *Kitab fi'l Hesab (Risale-i Felekiye)*, Ayasofya Ktp. Nu: 2756.
- ADAK, Mutlu _ EMİR, Dursun Ali, (2011) *Kültürün Kale Kenti Bayburt*, Bayburt: BEKDER Yayınları.
- AKKAYA, Şükrü, (1950)“ Kitab-i Melik Danişmend Gazi- Danişmendname”, *A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fak. Dergisi*, Ankara, VIII, 131-144.
- ALLEN, W.E.D., (1971) *A History of the Georgian People*, London: Barnes & Noble.
- Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, (1990), (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.
- Bayburt Valiliği, (2000), *İl Oluşunun 10. Yılında Bayburt Tarihi*, Bayburt: Bayburt Valiliği Yayını.
- BAYDİL, Emin, (2007), “XVI. Yüzyıl Urfa Sancağının Boz-Âbâd ve Yalak Nahiyelerindeki Kırsal Yerleşme Adlarının Tarihi Coğrafya Bakımından Değerlendirilmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim, XV,2: 675-692.
- BAYKARA, Tuncer, (2007), *Türk Kültürü*, (3. Baskı), İstanbul: IQ Yayınları.
- BİLGİN, Mehmet,(2002), *Doğu Karadeniz Tarih Kültür İnsan*, Trabzon: Serander Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili, (1958), “*Dede Korkut Kitabelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi*”, *Türkiyat Mecmuası*, XIII : 31-62.
- CUNBUR, Müjgan, (1984) “*Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Adları*”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 201-217.
- Dânişmend-nâme*, (2004), Nşr. Necati Demir, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DOĞAN, Mehmet, Şehirsiz Şehirler, <http://www.habervaktim.com/yazar/61889/sehirsiz-sehirliler.html>, erişim tarihi: 22.10.2014.
- Ebu Bekrî Tihranî,(1962), *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Nşr. N. Lugal, F. Sümer), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ERÖZ, Mehmet, (1984) “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 43-53.
- Evliya Çelebi,(1976), *Seyahatnâme*, Haz. Mehmed Zıllıoğlu, C.I-II, İstanbul.
- GALİB, İsmail, (1971), *Takvim-i Meskûkât-i Selçukkiye*, Ankara.
- GÖK, H. İbrahim,(Ocak 2014) “XIII ve XIV. Yüzyıla Ait Bir Coğrafya Sözlüğü: Merâsidü'l-İttılâ' ve Anadolu'ya Dair Kayıtları”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırıkkale, IV,1: 123- 160.
- GÖKYAY, Orhan Şaik,(1976), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayını.

GÜL, Muammer,(2005) *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

GÜNER, İbrahim _ ERTÜRK, Mustafa, (2004), “Türkiye İl Merkezi Kent Adları'nın Kaynakları Üzerine Bir Araştırma ”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Bahar, XII: 39-62.

H. Kazvinî,(1919) *Nüzhetü'l Kulûb*, (Nşr. G. Le Strange), London.

HAHANOV, A., (2004), *Panaret'in Trabzon Tarihi*, (Çev.E.Uzun), Trabzon: Eser Ofset.

HONİGMANN, Ernst, (1970), *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. F. Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

HUBERMAN, Leo,(2003), *Feodal Toplumdan 20. Yüzyıla*, (Çev.: Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları.

KARADENİZ, H Basri, (1997), “Bayburt Adı Hakkında”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 127: 6-8.

KARAKAŞ, Mehmet, (2001), “Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Sosyal Bilimler Dergisi*, III , 1 Haziran: 121-132.

KARAKOYUNLU, Sadri, (1990), *Bayburt Tarihi*, Ankara: Kültür Ofset.

Kâşgarlı Mahmûd,(2005), *Dîvânü Lugâti't-Türk*, (Çev.: Seçkin Erdi ve S. Tuğba Yurteser), İstanbul: Kabcacı Yayınları.

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin,(1984), “Selçuklu Fetihlerinden Önce Doğu Anadolu'da Türk Boy ve Oymaklarından Kalma Dağ ve Su Adları ”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara ,75-96.

KIRZIOĞLU , M. Fahrettin, (1992), *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

KOMPROFF, Manuel, (1953), *The Travels of Marco Polo*, Newyork: W. W. Norton & Company.

KONYALI, İ. Hakkı, (1970), *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Ereğlisi Tarihi*, İstanbul: Fatih Matbaası.

KSENOPHON,(1998), *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev.Tanju Gökçöl, İstanbul: Sena Ofset.

MİROĞLU, İsmet, (1975) *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği.

MİROĞLU, İsmet, (1992) “ Bayburt ”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, V:225-228.

ORCAN, Salih,(1984), “Toponomi <Coğrafi Yer Adları Standardizyonu>nun Millî ve Milletlerarası Önemi”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.

ÖZGER, Yunus,(2008), *XIX. Yüzyılda Bayburt*, İstanbul: Bil Q Yayınları.

PEHLİVAN, Mahmut,(1994) “ Başlangıçtan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi ”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (Mayıs 1988- Bayburt)*, Ankara, 327-344.

PİRENNE, Henri,(2010), *Ortaçağ Kentleri*, (Çev.: Şadan Karadeniz), , 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.

PUSTU, Yusuf, (2006), “Küreselleşme Sürecinde Kent <Antik Site’den Dünya Kentine>”, *Sayıştay Dergisi*, , XVII, 60: 129-151.

SAGONA, Antonio _ SAGONA, Claudia, (2004) *Archaeology at The North-East Anatolian Frontier I*, Paris: Peeters Publishers.

SÜMER, Faruk,(1992), Çepniler, İstanbul: TDAV.

ŞEN, Serkan, (2008) “Türkiye’de Meyvelerden Yararlanılarak Verilmiş Yer Adları”, *Turkish Studies*, III, 5 Fall: 401-419.

ŞİKÂRÎ, (1940), *Karaman Oğulları Tarihi*, Çev. Mesut Koman, Konya: Konya Halkevi Yayınları.

TARHAN, M. Taner, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, I: 597-609.

TELLİOĞLU, İbrahim, (2007) *Doğu Karadeniz’de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları.

TELLİOĞLU, İbrahim, (2008) “Karadeniz’de Türk Varlığı”, *Doğu Karadeniz Tarih ve Kültür ve Aktüalite Dergisi*, I: 30-35.

TEVHİD, Ahmed,(1321), *Meskûkât-i Kadîme-i İslâmiyye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

TOGAN, A. Z. Velidi, (1969), *Tarihte Usul*, İstanbul: Enderun Yayınevi.

TOGAN, A. Z. Velidi,(1970) *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Yayınevi.

TURAN, Osman,(1979), “ Bayburt ”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yay., II: 365-367.

TURAN, Osman, (2004) *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları

TURAN, Osman, (2007), İstanbul’un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

UMAR, Bilge, (1991), *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayını.

ÜÇER, S. Sırrı _ KOMAN, M. Mesut, (1945), *Konya İli Yer Adları Üzerine Bir Deneme*, Konya: Konya Halkevi Yayınları.

ÜNSAL, Veli,(2006) *Tarihi ve Arkeolojik Yönüyle Bayburt-İspir-Yusufeli Çoruh Havzası*, Trabzon: Bayburt Valiliği Yayınları.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, (1984) “ Türkiye’de Yer Adı Verme Usulleri ”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 25-41.

Extended Abstract:

In our research, the origin and the name of Bayburt province that is located in Eastern Black Sea region, which has become a province in 1989 after being separated from Gümüşhane province, will be studied in term of toponymy. This study is based on our PhD thesis titled “The historical geography of Bayburt between X. – XV. Centuries”. This study is focused on historical geography and history.

Bayburt is a province located in Eastern Black Sea of Black Sea region. Bayburt province has an elevation of 1400 – 1700m above sea level, and though the city is located in Black Sea region, it has continental climate due to its elevation levels and land forms. In terms of climate, it has the characteristics of Eastern Anatolia region.

There are no records or documents regarding to the founding date of the city or how the settlement in the city appeared. However, the location being safeguarded, surrounded by mountains and having major resources of water and forests and having prey animals in the region have attracted people since the ancient times. In this manner, city Bayburt with its strategic position; the suitability of geographic conditions (water and plain resources) has been a settlement location for people since the ancient times. As stated, many peoples with different cultures and ethnic origin have settled in this city as the settlement date of the city dates back to 4 BC. This diversity has reflected on city's name and Bayburt city has been named in compliance with the settlement variety and the people who have settled here.

It has been explained in Xenophon's Anabasis, during the return of the March of the Ten Thousands, they have passed through Bayburt and Gymnias city they encountered was the most crowded and wealthiest city. There is an understanding among researchers that this crowded and wealthy city Gymnias is Bayburt.

Turkish peoples and tribes have settled in the city starting from 7 BC (Cimmerians, Scythians, Bulgarians), and they have given Bayburt and its surroundings – in compliance with the traditions that Turks have named their settlements their group names, tribe names and community names – a Turkish name.

As it was first stated in history as Symbace, Gymnias, the city later have taken the names Paypert, Baiberdon, Babirt, Baburt, Bayburd. Our conclusion is that the city's name was stated in today's form after 13th century.

In a calendar related to Anatolian Seljuk Empire, city's name was mentioned as Bayburd. This record from I century shows that Bayburt city preserved its name (except transition from d to t) since 13th and 14th centuries.

The name Bayburt is seen as a person's name in Turks and Mongols. For instance, one of the commanders of Anatolian Seljuk Empire Sultans Rukn ad-Din Suleiman Shah was named as Bayburt. In Karamanids dynasty, one of the commanders of Mehmet Bey was Bayburt Bey and some of the Karamanids lands was given to this bey as home. A bridge named Bayburtlu Bridge over the İvriz stream in Ereğli, Konya possibly has been named after Bayburt Bey. Bayburt city that is a part of Karamanids dynasty, the name Bayburt tribe shows that Bayburt name was used in Turkish culture and history since before.

There are five ideas on the meaning and the origin of the name of the city:

a) When Bayburt tribes of Bulgarians have settled in the region, they have named this city their own tribe names and as stated above the name “Bay” is a Turkish word originated from Middle Asia.

b) As Evliya Çelebi mentioned Akkoyunlus have given this city the name Bayburt as “Bay” meaning “noble, almighty” and adding “yurt” as they have taken this place as their homes. (14th century)

c) The name was being used in Middle Asia as a persons name by Turks and when they have settled there – starting from 10th, 11th centuries – they mentioned the city’s name as Bayburt because then city’s name Baberd, Paypert showed similarities to the persons name and city’s name became Bayburt.

d) As “Burg” means “a city surrounded by walls”; Bay/Bai/Pay/Pai – burg as the city’s name, was used by Turkish tribes as Bayburt which showed similarities in terms of pronunciation.

e) In Byzantian period, originating from the Armenian word “Pert” (castle, fortress), the city was named Paypert.

In our opinion, as mentioned above, the e option, given the historical facts, does not reflect the reality of it because Armenian people haven’t established a state and ruled or haven’t had a dominant population in the region.

According to our findings, it is most likely that the city has taken its name from the Turkish person name, Bayburt or Bayburt tribes of Bulgarians. As its meaning has not been explained clearly, the city’s name being mentioned in Middle Ages as Baberd, Paypert, most likely the name Bayburd(t) was mentioned as Baberd, Paypert, Babirt, Baiburt, Paipurth in Western languages and records varying accordingly to phonetics and versions in languages, after Turks have settled and given this region their name. And this strengthen our argument that the city’s name was given by Turks – with the possibility that Turkish city names were pronounced and recorded differently in Western languages – and it is originated from Turkish (originating from persons name and the word “Bay”).

Lastly, we would like to state, as toponymy experts stated, the location names in Turkey, starting from 11th century and evidently in 12th century were Turkized and Turks have given the names that they used in Middle Asia to their homes in Anatolia or they have adjusted the previous location names to their languages. In this manner, as we have stated before, the city which is called Bayburt since 13th century, has been an important settlement for Turks since 7th century BC and it is an Anatolian settlement that Turks have named.

